

Л.Г.ДУБИНА,
кандидат педагогічних наук, доцент;
І.Б.ВАШЕНЯК,
кандидат історичних наук
(м.Хмельницький)

Педагогічна режисура В.О.Сухомлинського

У статті розглядаються основні напрями режисерської майстерності видатного педагога ХХ століття В.О.Сухомлинського.

Ключові слова: педагог та учень, педагогічна майстерність, режисерська майстерність, виховання, творчість, доброзичливість.

Важливою умовою розбудови незалежної держави є освіта – пріоритетна сфера соціально-економічного, духовного і культурного розвитку суспільства. Двадцять років незалежності України показали, що наше суспільство загалом і професійна школа зокрема, відчувають гостру потребу методологічного аналізу накопиченого досвіду, осмислення реальних досягнень і вивчення тих прогресивних тенденцій, які сприятимуть входженню до світового освітнього простору, де головними цінностями є особистості вчителя та учня. Надзвичайно гостро потребує осмислення система підготовки кадрів, в тому числі педагогічних. Це зумовлено тим, що професійність педагога визначається не лише рівнем фактичних і методичних знань, але й умінням донести їх до учня, доступно викладати матеріал, забезпечувати суб'єкт-суб'єктну взаємодію у навчально-виховному процесі, активізувати знання і життєвий досвід школярів, управляти перцептивними, розумовими, емоційно-вольовими та іншими процесами у навчальній діяльності учнів. Рівень майстерності значно залежить від особистісних якостей педагога (активності, зосередженості, організованості, самовладання тощо), здатності розуміти самого себе, розкриття власних потенційних можливостей, гармонізації взаємин зі світом природи, культури, інших людей.

Вагомим стратегічним завданням професійної підготовки майбутніх спеціалістів для будь-якої сфери діяльності є формування готовності до імпровізації, творчості, розвиток акторських та режисерських здібностей. Тому посилюється інтерес до театральної педагогіки, до виявлення можливостей використання засобів сценічної виразності та взаємодії у практиці роботи школи.

Своєрідність педагогічної творчості полягає в тому, що вчитель реалізує творчий задум через власну особистість. Тобто особистість творця та інструмент творчості у педагогіці збігаються. Щодо цього педагогічна діяльність за багатьма характеристиками близька до художньо-творчої діяльності актора, режисера. Урок, на нашу думку, – це своєрідна педагогічна п'єса, де вчитель виступає як автор сценарію, як людина, котра вибудовує драматургію взаємин і керує ними, визначає місце кожного учасника виховного процесу, педагогічної дії, котра виникає на основі творчого науково-педагогічного задуму, потім розвивається за законами педагогічної імпровізації.

Одним із видатних педагогів, який уміло використовував у практиці роботи зі школярами елементи театральної педагогіки, був В. О. Сухомлинський – вдумливий дослідник дитячої душі, чуйний наставник молоді, вчений-педагог із самобутнім, оригінальним почерком. У його працях порушуються винятково важливі проблеми взаємодії вчителя й учня, розкриваються таємниці педагогічної майстерності, ефективні шляхи і засоби збудження творчої природи суб'єктів навчально-виховного процесу. Аналіз педагогічного досвіду В. О. Сухомлинського переконує, що відомий педагог на високому рівні володів засобами сценічної виразності, акторською та режисерською майстерністю, досконало знав методику керівництва театральною діяльністю молодших школярів.

Враховуючи бурхливий розвиток мозку дитини у віці 7-11 років, В. О. Сухомлинський вважав за необхідне організацію такого навчання, яке сприяло б розвитку дитини, збагачувало б її розум. „Не зубріння, а цікаве, різноманітне інтелектуальне життя, що проходить у світі казки, гри, краси, музики, фантазії, творчості – таким буде навчання моїх вихованців, – зазначав педагог. – Спостерігати, думати, розмірковувати, переживати радість праці й пишатися створеним, творити красу й радість для людей і знаходити в цьому творенні щастя, захоплюватися красою природи, музики, мистецтва, збагачувати свій духовний світ цією красою, брати близько до серця й радість, і горе інших людей, сприймаючи їхні долі як глибоко особисту справу, - такий мій ідеал виховання” [5, с.102].

У практиці своєї науково-педагогічної діяльності В. О. Сухомлинський дотримувався головних принципів, які споріднюють шкільну і театральну педагогіку: виховання творчої особистості учня і

розкриття її потенційних можливостей у діяльності. 1948 року В. О. Сухомлинського призначено, на його прохання, директором Павлівської середньої школи. Цією школою він керував до кінця свого життя (ці 23 роки були найбільш плідним періодом науково-практичної та літературно-публіцистичної діяльності педагога). У школі, яку він очолював, широко використовувалися такі елементи театральної педагогіки, як драматизація та інсценізація літературних творів, постійно діяли різноманітні колективи художньої культури, у тому числі самодіяльний дитячий ляльковий театр, драматичний гурток, театр казки. Керували гуртками вчителі та учні старших класів. Особливою популярністю користувалися постановки народних казок. Однією з найцікавіших форм роботи гуртківців було складання та інсценізація власних казок. Для молодших учнів у школі було обладнано спеціальну Кімнату Казки, яка містила декорації, макети, ілюстрації епізодів з українських, а також казок інших народів. Час від часу, залежно від того, які літературні твори читалися чи інсценізувалися на уроках і в позакласній роботі, у Кімнаті створювалася відповідна творча обстановка.

В. О. Сухомлинський переконував, що для утвердження в душі дитини чутливості до найтонших відтінків думки й почуття інших людей, потрібно виховувати, одухотворювати, надихати розум дитини красою й образністю слова, думки, а краса рідного слова, його чарівна сила розкриваються передусім у казці. „Казка – це колиска думки, зумійте поставити виховання дитини так, щоб вона на все життя зберегла хвилюючі спогади про цю колиску”, – писав педагог [3, с.520].

Інсценізації, шкільні театральні дійства у Павлівській школі завжди супроводжувалися музикою, яка, на думку В. О. Сухомлинського, є мовою почуттів, переживань, найтонших відтінків настрою. Великий педагог у своїх творах доводив, що музика пробуджує фантазію дитини, загострює сприйняття навколишнього світу, поглиблює уявлення про предмети та явища, тобто активізує творчі сили розуму. Він вважав, що те, що неможливо сказати словом, можна сказати музикою. Музика, виразність мовлення дійових осіб, відтворення відповідної обстановки – все це посилює естетичні почуття школярів. В. О. Сухомлинський звертав увагу на те, що виховання емоцій під час художньо-творчої діяльності є не вузьким завданням, а еством усього виховного процесу, важливою умовою становлення морального обличчя учнів. Використання елементів театральної педагогіки в навчально-виховному процесі початкової школи сприяє розвитку чуттєвої сфери, творчої уваги, уяви, фантазії школярів, допомагає глибшому проникненню у внутрішній світ персонажів, яких вони зображують, з метою кращого розуміння себе та суті взаємин між людьми. Учні мають змогу вдосконалювати навички спілкування, вчать виражати почуття, емоції.

Вивчаючи творчу спадщину В.О. Сухомлинського, майбутні вчителі мають змогу переконатися, що його уроки та позакласні заняття у класі, серед природи, в Кімнаті Казки, у Куточках Думки, Краси, Мрії, Важких Справ тощо – зразок довершеної режисури, в основі якої лежить „поєднання сердечності з мудрістю”, „найтонше душевне доторкання людини до людини”. Учительська професія для В. О. Сухомлинського – це людинознавство, постійне проникнення у складний духовний світ дитини, яке ніколи не припиняється. Він зазначає: „Об’єкт нашої праці – найтонші сфери духовного життя особистості, яка формується, – розум, почуття, воля, переконаність, самосвідомість. Впливати на ці сфери можна тільки так само – розумом, почуттям, волею, переконаністю, самосвідомістю. Найважливіші інструменти нашого впливу – слово вчителя, краса навколишнього світу й мистецтва, створення обставин, у яких найяскравіше виражаються почуття - весь емоційний діапазон людських відносин” [7, с.421].

Цікаві думки висловлював видатний педагог щодо вміння грати, перевтілюватися, підійматися до рівня розуміння дитячої душі. Це потрібно для того, щоб мати доступ у дивний палац, ім’я якому – дитинство. Тільки за цієї умови вчителю буде доступна мудра влада над дитиною. „Тільки за цієї умови, – зазначав він, – діти не дивитимуться на нас як на істоти, що випадково потрапили в їхній палац, як на сторожів, що охороняють їхній дитячий світ, – байдужих сторожів, яким все одно, що робиться в дивному палаці – в дитинстві” [3, с.621].

Вражає те, що, використовуючи театральні й педагогічні засоби, В. О. Сухомлинський у роботі з дітьми досягав такого естетичного рівня, якого не завжди досягають професійні майстри сцени з підготовленими слухачами. Він умів перетворювати урок чи позакласний захід у чарівне дійство, що доводить високу режисерську майстерність, артистичний талант педагога-новатора.

В.О. Сухомлинський звертав увагу вчителів-колег на необхідність володіти внутрішньою і зовнішньою технікою взаємодії, оскільки „кожна дитина – це цілий світ, неповторний і своєрідний”; творчість визначав як процес „лізання людини, подив перед багатогранністю і невичерпністю людською” [7]. На думку педагога, „немає жодної педагогічної закономірності, немає жодної істини, яка була б однаково застосовна до всіх дітей, тому що практична педагогіка – це знання й уміння, не тільки доведені до ступеня майстерності, але й підняті до рівня мистецтва.

Тому що виховувати людину – це передусім знати її душу, бачити й відчувати її індивідуальний світ” [7, с.422].

Важливим засобом впливу на учня В.О. Сухомлинський вважав чуйність, сердечну турботу про дитину. Він звертав увагу на необхідність створення в собі й удосконалення вміння налаштовувати себе на щирі розмови з учнем, досягнення високого рівня емпатійності як важливої якості проникнення у внутрішній світ дитини. „Різкість, грубість, ”сильнодіючі”, „вольові” прийоми (окрик, погроза) роблять людське серце черствим, байдужим до навколишнього світу і до самого себе. А де байдужість, там не може бути й справжнього людського доброчинства” [6, с.600]. Педагогічна етика В. О. Сухомлинського полягала в тому, щоб дитина сприймала насамперед добро, виховувалася ним і творила його.

Великого значення педагог надавав слову вчителя, вважаючи його найважливішим педагогічним інструментом, „полководцем, що веде в бій, музикантом, що доторкається до дрімаючих струн людської душі” [7, с.584]. Мистецтво виховання, на його думку, включає насамперед мистецтво говорити, звертатися до людського серця. „Слово – це ніби той місток, через який наука виховання переходить у мистецтво, майстерність” [6, с.160]. За В. О. Сухомлинським, „...є слова кволі і потворні, як кретини. Є слова немічні і безкровні, як тінь засихаючої стеблини. Є слова яскраві і незгасні, як вічні зірки, що вказують людині шлях” [7, с.585]. Педагог радив учителям прагнути того, щоб слова були провідними зірками, бо успіх у роботі вчителя залежить від уміння спілкуватися. Мовлення вчителя є показником його педагогічної культури, важливим засобом самовираження і самоутвердження особистості. Великий педагог розробив своєрідний мовний кодекс учителя, акцентуючи увагу на неприпустимості у мовленні брутальних, непристойних фальшивих і нещирих слів. Особливо наголошував на своєрідній психотерапевтичній функції слова вчителя, вважав це обов'язковою умовою спілкування - діалогу між учителем і учнями, ставлячи поряд вислови „душа дитини” і „слова вчителя”.

У Павлівській школі В. О. Сухомлинським було запроваджено дослідження педагогічним колективом емоційного забарвлення слова, впливу емоційності викладу навчального матеріалу на якість виховного процесу. Видатний педагог акцентував увагу колег: „Якщо у викладі вчителя нема істинної, справжньої емоційності, якщо він не володіє матеріалом настільки, щоб пережити те, що він знає, серце учня залишиться глухим до знань” [4, с.452]. Він був переконаний, що не уміючи створювати словом яскравий образ, учителі ускладнюють перехід від образного мислення до абстрактного, „абстрактне ж мислення ґрунтується на поняттях, а поняття формуються на основі уявлень, створених словами” [4, с.464].

Значної уваги педагог надавав умінню використовувати у практиці роботи свій психофізичний апарат як інструмент виховного впливу, володіти собою (своїм організмом, настроєм, мовленням, увагою тощо), знати прийоми впливу на своїх учнів. На його думку, однією з умов високої ефективності педагогічного впливу є ситуація ненавмисності цього впливу, тобто учень не має відчувати, що його виховують. Педагогічна обізнаність, „освіченість” учнів приносить, зазвичай, не користь, а шкоду. У праці „Сто порад учителям” він висловлює свої роздуми: „Чому людина не повинна знати, відчувати, що її виховують? Тому що справжнє виховання – це самовиховання. Треба створити таке спілкування вихователя і вихованців, щоб кожне слово, звернене до юного серця і розуму, пробуджувало внутрішні духовні сили, викликало внутрішню роботу розуму і серця, спрямовану на самопізнання і самовдосконалення. Якщо ж людина на кожному кроці відчуває та розуміє, що її виховують, здатність до самопізнання і самовдосконалення притупляється. У неї зароджується думка: „Яким мені бути й що мені робити – про це подумують дорослі. А моя справа – чекати поради і вказівок” [7, с.654].

Цікаві думки щодо тактики виховання знаходимо у листі до молодих режисерів, написаному видатним українським майстром сцени, театральним педагогом П.К. Саксаганським, які певною мірою збігаються з думками В.О. Сухомлинського. П. К. Саксаганський зазначав: „Режисере, думай, вчись, як зацікавити актора. Будь дипломатом. Не души своїм режисерським авторитетом індивідуальність актора, допомагай йому в його шуканнях. Підтримуй його, але так мудро, щоб він не відчував сили твоєї направляючої руки керманіча”. Видатний режисер радив привчати акторів до самостійного мислення: „Хай пробує свої сили, хай ходить сам, але май невпинне око над його самостійними кроками, щоб вчасно, непомітно підтримати його, підставивши у важкі хвилини своє власне плече, або подавши енергійну, міцну, надійну руку, коли актор посковзнется на своєму шляху. Але гляди, не вихваляйся перед актором тією допомогою, що ти йому зробив. Навпаки, переконай його, що він урятувався сам. Умій підбадьорити і викликати в актора віру у свої сили” [1, с.45];

Аналізуючи досвід своїх колег, В.О. Сухомлинський піднімав проблему фізичного і психічного здоров'я вчителя як важливих чинників творчого самопочуття, натхнення. Враховуючи специфіку професійних умов педагогічної праці, він зазначав: „Наша робота – це робота серця і нервів, це

буквально щоденна й щогодинна витрата величезних душевних сил..., це повсякчасна зміна ситуацій, що викликає то посилене збудження, то гальмування” [7, с.426]. Уміння володіти собою, „тримати себе в руках”, створювати правильне самопочуття, на його думку, є одним із найбільш необхідних умінь, від якого залежить і успіх у діяльності педагога, і його здоров’я. Джерелом сердечних хвороб, причиною виснаження нервової системи є невміння правильно гальмувати щоденні й щогодинні збудження, володіти ситуаціями.

Заслужують творчого використання у педагогічній діяльності поради В.О. Сухомлинського щодо процесів саморегуляції нервового стану вчителя. Він наголошував на необхідності знати і враховувати у професійній діяльності особливості своєї нервової системи; вміти доводити гнучкість власної нервової системи до ступеня мистецтва влади над емоціями; не допускати проростання насіння таких негативних моментів, як похмурість, перебільшення чужих пороків, гіперболізації „ненормальних” дитячих намірів і дій; не нагнітати в собі збудження, давати розрядку нервовому накопиченню [7, с.426-432].

Постійне стримування себе рано чи пізно призведе до нервового зриву. З метою уникнення цього В.О. Сухомлинський радив скористатися засобами, які виправдали себе у його професійній діяльності. До таких він відносив:

- переключення енергії всього колективу, включаючи й учителя, на справу, яка вимагає духовної єдності, колективної творчості, взаємного обміну інтелектуальними цінностями;
- чергування періодів великого напруження розумових зусиль із порівняно спокійними періодами;
- володіння почуттям гумору [7, с.427-428].

В.О. Сухомлинський вважав, що відсутність у вчителя почуття гумору зводить стіну взаємного нерозуміння, стає причиною роздратування. Діти люблять веселого, бадьорого, нерозпачливого вчителя, бо самі є такими. Вони вміють у кожному вчинку бачити рисочку смішного. Вміння незлобливо, доброзичливо висміювати негативне, жартом підтримувати й заохочувати позитивне є важливою рисою хорошого вчителя та учнівського колективу. На думку педагога, важливо навчитись обачливо витратити нервові сили в процесі повсякденної праці, оскільки це є важливою запорукою здорового серця і здорового духу. З метою запобігання виснаженню нервових сил Василь Олександрович радив уживатися у світ дитинства. „У тому широченному діапазоні, що його дає нам світ дитинства, є приємні й неприємні мелодії, які радують і які засмучують. Уміти розібратися у цій гармонії – найважливіша умова духовної повноти, радості й успіху в педагогічній праці” [7, с.429].

Важливо виробляти в собі оптимістичне ставлення до всього, що відбувається у класі, вірити в кожного учня. Оптимізм педагог називає „чарівною скрипкою й чарівною диригентською паличкою” [7, с.430]. Однією з умов запобігання неврогенним розладам учителів педагог вважав позбавлення, викорінення підозрливості, недоброзичливості як небезпечних недуг, які позначаються і на серці, і на нервах: це – „гостра колючка, яка постійно робить уколи в найчутливіші куточки серця, виснажує душу, ослаблює нерви”. „Отруйною змією” відомий педагог називав рису зловтіхи над неприємностями учня. Він зазначав, що злорадство породжує нетерпимість, зловтішне серце стає глухим і німим, воно не вловлює тонких поривань дитячої душі. Зловтішна людина бачить зло там, де мова йде про звичайні дитячі пустощі, нетерпимість до яких робить учителя холодним резонатором, безстороннім наглядцем, що суперечить гуманістичним засадам сучасної педагогіки. В. О. Сухомлинський застерігав: „Якщо вам не пощастило уникнути цього, ви станете жовчною, драгівливою, похмурою істотою, праця перетвориться для вас у каторгу, у вас з’явиться сто виразок і сто пороків” [7, с.432].

Головним тонутом взаємин учителя й учня педагог вважав доброзичливість. Якщо вона взаємна, людина відкривається перед іншою всією душею. „Взаємна доброзичливість учителя і дітей, на його думку, – це ті найтонші нитки, які еднають серця і завдяки яким людина розуміє людину без слів, людина відчуває найтонші порухи душі іншої людини” [7, с. 432]. Джерелом радості для вчителя він називав успіхи учнів, які, у свою чергу, залежать від доброзичливості педагога.

Аналіз спадщини В.О. Сухомлинського переконливо доводить, що він був професіоналом високого класу. Працюючи у звичайній сільській школі зі звичайними дітьми, він зумів стати великим майстром шкільної педагогіки, розвинути в собі й у своїх колегах широкий спектр здібностей і якостей, науково обґрунтувати найпотаємніші проблеми школи, вчителя й учнів. Високий рівень володіння стратегією і тактикою педагогічної взаємодії, акторськими і режисерськими здібностями дозволяють назвати В. О. Сухомлинського не лише видатним учителем-гуманістом, але й видатним режисером педагогічної дії. Цікаво порівняти, наскільки правомірним є це визначення, посилаючись на думку засновника сучасної театральної режисури К. С Станіславського.

Відомий майстер театральної педагогіки К. С. Станіславський мріяв про режисера у таких іпостасях: „Він – режисер-учитель, режисер-психолог, режисер-філолог і фізіолог. Він, як ніхто, знає фізичну і духовну природу артиста, він розуміє почесну і складну роль акушера, бабки-повитухи, яка допомагає творчості самої природи, і він віддав себе на службу їй. Коли потрібно, він уміє приховувати і показувати себе...” [2, с.502-503].

Так можна схарактеризувати і В. О. Сухомлинського, який, не маючи спеціальної театральної освіти, творчо втілює засоби театральної педагогіки у практику роботи загальноосвітньої школи.

Список використаних джерел та літератури:

1. Саксаганський П. К. До молодих режисерів / П. К. Саксаганський // Режисер і вистава. – К., 1962. – 154 с.
2. Станіславський К. С. Статті, речи, беседи, письма / К. С. Станіславський. – М., 1953. – С. 502–503.
3. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К., 1976. – Т. 1. – С. 403–637.
4. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К., 1977. – Т. 4. – С. 394–626.
5. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К., 1977. – Т. 3. – С. 9–278.
6. Сухомлинський В. О. Статті / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К., 1977. – Т. 5. – 639 с.
7. Сухомлинський В. О. Сто порад учителю / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К., 1976. – Т. 2. – С. 419–654.
8. Ничкало К. Г. Педагогічна зірка Василя Сухомлинського / К. Г. Ничкало // Світло. – 1998. – № 4. – С. 23–26.

Анотація

Л.Г.Дубина, І.Б.Вашеняк

Педагогическая режиссура В.А.Сухомлинского

В статье рассматриваются основные направления режиссерского мастерства выдающегося педагога XX века В. А. Сухомлинского.

Ключевые слова: педагог и ученик, педагогическое мастерство, режиссерское мастерство, воспитание, творчество, доброжелательность.

Summary

L.G.Dubina, I.B.Vashenyak

Pedagogical Producing of V.A.Sukhomlins'kyi

This article deals with the main directions of manager mastership of V. Sukhomlins'kyi, famous educator of the 20th century.

Key words: pedagogue and pupil, pedagogical skills, producer's skills, education, creative work, benevolence.

Дата надходження статті:

„1” вересня 2011 р.

УДК 373.21+373.31:929–051В.Сухомлинський

Л.М.ДЯЧЕНКО,

учитель-методист, науковий кореспондент

(м.Мерефа Харківського району Харківської області)

В.Сухомлинський про дошкільня та початкову освіту

Автор у доповіді показує, як В.О. Сухомлинський у своїй „Школі радості” виховував та навчав дошкільнят шестирічного віку. Далі акцентується увага на великій, вирішальній ролі початкової школи, в якій закладається фундамент знань і відбувається становлення людини. У цей інтенсивний відрізок людського життя дитина повинна жити багатим духовним життям.

Ключові слова: справжня людина, пізнання, емоційне сприйняття, спілкування і діяльність, навчити дітей навчатись, поняття добра і зла, щирість, людяність, живе джерело думки і слова, трудове виховання, любов до дітей, казковий палац, Дитинство, сім'я, мати, природа, духовний світ дитини. Ігри, навчання – частина багатого духовного життя, здоров'я.

Ще Януш Корчак закликав учителя піднятися до духовного світу дитини. В.О. Сухомлинський ставив на перше місце вміння проникнути в духовний світ дитини. Тільки той стане справжнім учителем, хто ніколи не забуває, що сам був дитиною. По-друге, у вчителя повинно бути почуття прихильності до дітей; тільки багатогранні емоційні стосунки з дітьми, де вчитель не лише наставник, але й друг, товариш, виховують почуття. Одна з найцінніших якостей